

Kazakistan-Rusya-Belarus Gümrük Birliği Anlaşmasının Türkiye'nin İhracatı ve Kazakistan'daki Türk Yatırımcılar Üzerine Etkisi

Asst. Prof. Dr. Osman Barak (Akdeniz University, Turkey)

Asst. Prof. Dr. Murat Doğanay (Yıldırım Beyazıt University, Turkey)

The Effects of the Kazakhstan-Russia-Belarus Customs Union on Turkey's Exports and on Turkish Investors in Kazakhstan

Abstract

The customs union is a model of economic integration which is composed of free trade area among the participant countries with a common external tariff. The participant countries generally set up common external trade policy. Main establishing purposes of customs union are increasing economic efficiency, improving the global competitiveness and establishing closer political and cultural ties between the member countries. This paper analyses the concept and effects of customs union, the agreement of Bel EurAsEC Customs Union and how this agreements effects Turkish investors in Kazakhstan and export of Turkey. In this contex, a survey is implemented to Turkish companies executives, according to the survey results, it is trying to reveal whether the Bel EurAsEC Customs Union have any effects on Turkey export. Also, in this paper, the effects of Bel EurAsEC Customs Union on Turkish investors which operates in Kazakhstan, investment attitude, behavior and decisions are being explored.

JEL codes: F15, F23, F13

1 Giriş

Toplumların gelişmesi ve ilerlemesi yenilik geliştirme ve ekonomik kalkınmaya bağlıdır. Ekonomik kalkınmanın temelini ise ülkelerin sınırlarını aşarak yatırımı ve ticareti sınır ötesine taşıması oluşturur. Uluslararası ticaret ve kapsamda uluslararası işletmecilik, gelişme, yenilenme ve ilerlemenin temel taşıdır.

Dünyada sanayi devrimi ile birlikte üretimin boyutları değişmiş, ticari faaliyetlerin gelişim hızı da artmıştır. Atölyelerden şehirlerdeki fabrikalara, fabrikalardan bölgesel fabrikalara, buradan da ulusal fabrikalara geçilmiştir. Bu gelişme yakın geçmişte de daha değişik boyutlar kazanarak; küçük çaplı ihracat olanakları olan ulusal işletmelerden, tek bir yönetim altında ve çeşitli ülkelerdeki faaliyetleri kapsayan çok uluslu şirketlere, günümüzde de küresel işletmelere kadar uzanmıştır.

Dünyadaki yeni ve hızlı değişim ve gelişmeler işletmeleri uluslararası ve küresel üretim yapmaya yöneltmektedir. Söz konusu gelişmelerin dışında kalan ya da küreselleşme süreci içerisinde yer almayan işletmelerin rekabet etme ve ayakta kalma şansı azalmaktadır. Bu durumu değişime bağlı yeni ticari yapılanmalar ve yeni yatırım alanları, gümrük duvarlarının kalkması, bölgesel birleşmelerin çoğalması, hızlı teknolojik gelişmeler, bazı ürünlerin dünya markası haline gelmesi, işletmelerin ölçek ekonomilerinden yararlanma isteği ve rekabet, stratejik ortaklıklar gibi nedenler desteklemektedir. Bu ve benzeri gelişmeler, işletmeleri, istemese de çok uluslaşma sürecine sokmaktadır (Barak, 2011).

Gümrük birliği, taraf ülkelerin aralarındaki ticaretin her çeşit tarife ve eş değer vergiden muaf bir biçimde gerçekleştirebildiği ve tarafların, birlik dışında kalan ülkelere yönelik olarak da ortak bir gümrük tarifesini benimsedikleri bir ekonomik bütünleşme modelidir (Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2012) Başka bir ifadeyle Gümrük birliği, malların tek bir gümrük alanı içinde, herhangi bir engelle karşılaşmaksızın bütünsel ya da kısmi (belirli kotalar dahilinde) olarak serbestçe dolaşabilmeleri ve anlaşmaya konu olan tarafların üçüncü ülkelere yaptıkları ithalata aynı dış tarife ve aynı ticaret politikasını uygulamaları demektir. En genel ifadeyle Gümrük birliği, taraflar arasındaki ticarete mevcut gümrük vergileri, eş etkili vergiler ve miktar kısıtlamalarıyla, her türlü eş etkili tedbirin kaldırıldığı ve ayrıca, birlik dışında kalan üçüncü ülkelere yönelik olarak da, ortak gümrük tarifesinin uygulandığı bir ekonomik entegrasyon çeşidi olarak tanımlanmaktadır. (Doğan, 2004).

Gümrük birliğinin sınırları içinde, malların hiç bir engellemeyle karşılaşmadan serbest dolaşımı esastır. Bu nedenle, gümrük birliği tarafları arasında herhangi bir ayrımcılığın ortaya çıkmamasının sağlanması ve ortak rekabet kuralları ile ortak ticaret politikalarının geliştirilmesi de gerekmektedir. Ancak bu çerçevede birlik üyeleri, serbest rekabet ortamında, eşit koşullarda üretim ve ticaret yapabileceklerdir.

Gümrük birliklerinde üye ülkeler arasında gümrük tarife duvarlarının kaldırılması ve serbest ticaret alanlarının genişlemesi sonucunda refah artırıcı gelişmeler olduğu gibi, üçüncü ülkelere karşı uygulanan gümrük duvarları nedeniyle refah azaltıcı etkenler de oluşabilir. Tam rekabet piyasasının geçerli olduğu bir dünya piyasasında optimum refaha ulaşmak için en iyi yol Pareto optimumudur. Fakat gümrük birliklerinde (dışa karşı uygulanan

gümrük tarifeleri sebebiyle) optimum refaha ulaşmak söz konusu olamaz. Burada refahın artırılması söz konusudur. Bu da “ikinci en iyi durum” teorisinin içinde değerlendirilebilir (Doğan, 2004).

Gümrük birliğinin ekonomik etkileri temelde kaynak dağılımı üzerinde görülür. Kaynak dağılımı etkisi statik etkiler ve dinamik etkiler olmak üzere ikiye ayrılır. Statik etkiler gümrük birliğinin milli gelir üzerindeki bir defalık etkisidir. Dinamik etkiler ise milli gelirin büyüme hızı üzerinde kendini gösteren etkileridir (Yıldırım ve Dura, 2007).

Statik etkiler, gümrük birliği kurulması sonucu, birlik içinde kaynakların yeniden dağılımı şeklinde ortaya çıkan etkileri içerir. Statik etkileri ticaret yaratma ve ticaret saptırma etkileri şeklinde inceleyebiliriz. Ticaret yaratma etkisi pahalı yerli üretimin diğer üyeden gelen ucuz ithalatla ikame edilmesi şeklinde tanımlanabilir. Ticaret saptırma etkisi başlangıçta Gümrük Birliği dışından gelen ucuz ithalatın yerini birlik içindeki pahalı ithalatın alması olarak tanımlanır. Ticaret yaratma etkisi, pahalı yerli üretimde kullanılan kaynakların daha verimli alanlara aktarılmasını sağlar. Ticaret saptırma ise pahalı üretim yapan sektörler için kaynak aktarımına neden olur. Ticaret saptırma etkisi refahı azaltırken ticaret yaratma refahı artırır (Yıldırım ve Dura, 2007). Gümrük birliğinin statik etkileri, üretim etkisi, ticaret etkisi, tüketim etkisi ve gelir dağılımı etkisi olarak sınıflandırılabilir (İyiboçkurt, 1996; Doğan, 2004; Çimen, 1996).

Gümrük birliğinin kurulması, küçük piyasadan büyük piyasaya geçiş anlamı taşıdığından, ekonomilerin büyük piyasanın avantajlarını da elde etmelerine neden olur. Büyük piyasanın meydana getirdiği bu avantajlara dinamik etkiler adı verilir (İyiboçkurt, 1996). Başka bir ifadeyle dinamik etkiler uzun dönemde gümrük birliğinin GSYİH'nın büyüme hızı üzerinde ortaya çıkardığı etkilerdir. Gümrük birliğinin dinamik etkileri; ölçek ekonomileri etkisi, yatırımları teşvik etkisi, kutuplaşma etkisi, rekabet etkisi, teknolojik ilerleme etkisi ve dışsal ekonomiler etkisi şeklinde sınıflandırılabilir (Yıldırım ve Dura, 2007; El-Agraa, 1999; Halıcıoğlu, 1996).

2 Kazakistan Rusya Belarus Gümrük Birliği Anlaşması

8 Aralık 1991 tarihinde Rusya Federasyonu, Ukrayna ve Beyaz Rusya Bağımsız Devletler Topluluğu'nun oluşturulması anlaşmasını imzalayarak Sovyetler Birliği'ne son vermişlerdir. 21 Aralık 1991 tarihinde Baltık Devletleri ve Gürcistan hariç, tüm eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetleri, son olarak da 1993 yılında Gürcistan Bağımsız Devletler Topluluğu'nu oluşturan anlaşmayı imzalamıştır. Üye ülkeler sırasıyla; Azerbaycan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan, Rusya Federasyonu ve Ukrayna devletleridir. Gürcistan Bağımsız Devletler Topluluğu üyeliğinden 17.08.2009 tarihinde ayrılmıştır.

BDT pazarı bugün yaklaşık 270 milyonluk nüfusu ile dünyanın en büyük pazarları arasında yer almaktadır. 2008 yılında BDT ülkelerinin toplam ihracatı 700 milyar doların üzerine çıkarken, toplam ithalatı da 500 milyar dolara yaklaşmıştır. BDT'nun dünya ihracatındaki payı %4,4 dünya ithalatındaki payı ise % 3'tür. Dünya doğal gaz rezervlerinin %30,7'si BDT ülkelerinde bulunurken, söz konusu ülkeler aynı zamanda dünya doğal gaz üretiminin dörtte birini gerçekleştirilmektedirler. BDT ülkelerinin dünya petrol üretimindeki payı da %16'dır. 2010 yılı itibarıyla BDT ülkelerindeki doğrudan yabancı sermaye yatırımları 2000 yılından bu yana %543 artarak 355 milyar dolara yükselmiştir. Ancak BDT ülkelerinden sadece Ermenistan, Gürcistan, Kırgızistan, Moldova ve Ukrayna Dünya Ticaret Örgütü üyesi olmuşlardır. Diğer ülkeler DTÖ üyeliği için görüşmelerini sürdürmektedirler.

Bağımsız Devletler Topluluğu, üye ülkelerin, çok yönlü işbirliğine yaklaşım farklılıkları ve sorunlara bölgesel çözüm arayışları gibi nedenlerden dolayı ülkeler arasında etkin bir işbirliği sağlayamamıştır. Bu nedenle bazı üyeler daha etkin işbirliği oluşturabilmek için farklı devletlerarası oluşumlara gitmişlerdir. Bu oluşumlardan birisi olan Avrasya Ekonomik Topluluğu 2000 yılında Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya Federasyonu ve Tacikistan tarafından kurulmuştur. 2006 yılında Özbekistan da topluluğa katılmış, ancak 2008 yılında üyeliğini askıya almıştır. Ukrayna, Moldova ve Ermenistan söz konusu toplulukta gözlemci statüsündedirler. Avrasya Ekonomik Topluluğu'nun kuruluş amaçları arasında Gümrük Birliği oluşturmak, imzacı ülkelerin birbirleri ile uyumlu ekonomik politikalar yürütmesi, ortak enerji alanı oluşturmak, tarım alanında işbirliğini geliştirmek, tek pazar oluşturarak parasal entegrasyona ulaşmak, sosyal ve insani alanlarda ve göç politikalarında işbirliği içinde yer almaktadır. 2000 yılında 30 milyar dolar olan imzacı ülkeler arasındaki ticaret hacmi, 2008 yılında 123 milyar dolara yükselmiştir. Bugüne kadar serbest ticaret rejimi formatında olan Avrasya Ekonomik Topluluğu, Kazakistan, Rusya ve Belarus arasında imzalanan anlaşma ile Gümrük Birliği'ne dönüşmüş böylece üçüncü ülkeler ile yapılan ticareti de kapsamaya başlamıştır. Topluluğun diğer üyeleri Kırgızistan ve Tacikistan'ın da ilerleyen dönemde Gümrük Birliği'ne katılmaları beklenmektedir. Topluluğun nihai amacı Avrupa Birliği benzeri malların, hizmetlerin, sermayenin ve işçilerin serbest dolaşımına dayanan ortak ekonomik alan oluşturmaktır. Bağımsız Devletler Topluluğunun en ciddi hamlesi olarak nitelendirilebilecek olan Gümrük Birliği Anlaşmasının en temel amacı birlik üyesi ülkeler arasında diğer Avrasya Ekonomik Topluluğu ülkelerinin katılımına da açık ekonomik entegrasyon oluşturmaktır.

Gümrük Birliği'nin uygulamaya girdiği 1 Ocak 2010 tarihinden itibaren üçüncü ülkelere yapılan ithalatta Ortak Gümrük Tarifeleri (OGT) uygulanmaya başlanmıştır. OGT'lerin genellikle %5, %10 ve %15-20 aralığında

olduğu görülmektedir. Ayrıca OGT'lerin belirlenmesinde genellikle Rusya Federasyonu'nun gümrük tarifeleri esas alınmıştır (UİB, 2010).

Gümrük kontrolleri, anlaşma gereği Rusya-Belarus arasında 1 Temmuz 2010'da, Rusya-Kazakistan arasında ise 1 Temmuz 2011'de tamamıyla kaldırılmak üzere anlaşmaya varılmıştır. Gümrük kontrollerinin kaldırılmasıyla, 2015 yılına kadar Kazakistan'a düşük tarifeye girecek geçiş dönemi öngörülen mallarda, özellikle Çin menşeli olanlarının Rus pazarına düşük tarifeden sokulabileceği yönünde endişeleri de beraberinde getirmektedir.

Gümrük birliği üyesi ülkeler arasında gümrük tarifeleri ise şu şekilde oluşmuştur; Rusya Federasyonu için mevcut tarifelerinin %82'si sabit kalmış, %14'ü düşmüş, %4'lük bir bölümünde artış yaşanmıştır. Belarus için mevcut tarifelerinin %75'i aynı kalmış, %7'sinde indirim olmuş, %18'inde artış kaydedilmiştir. Kazakistan içinse mevcut tarifelerinin %45'i sabit kalmış, %45'i artmış, %10'unda düşüş yaşanmıştır. Söz konusu veriler de açıkça göstermektedir ki bölgede baskın ülke konumunda olan Rusya'nın koruma oranları diğer üye ülkelere kabul edilmiştir. Başta Rusya olmak üzere bölge ülkelerince advalorem vergi (değer üzerinden alınan yüzde vergi) yanında birçok üründe spesifik vergi uygulamaları mevcuttur. Gümrük birliği sürecinde yeni teşkil olunan OGT'lere bakıldığında, 11.171 tarife pozisyonundan 1.962'sinin adv./spesifik ya da yalnız spesifik olarak uygulandığı görülmektedir. Örneğin, “%20 ya da her hâlükârda 2 euro/kg'dan az değil” şeklindeki bir uygulama, gerçekte uygulanan vergi oranının %20'den daha yüksek düzeyde olmasına yol açmakta bu da dolaylı olarak örtülü bir korumacılığı ortaya çıkarmaktadır (Dış Ticaret Müsteşarlığı, 2010).

3 Kazakistan Rusya Belarus Gümrük Birliği Anlaşmasının Türkiye'nin İhracatı ve Kazakistan'daki Türk Yatırımcılar Üzerine Etkisi

3.1 Araştırmanın Amacı Ve Önemi

Bu çalışmanın temel amacı, Kazakistan, Rusya Belarus arasındaki gümrük birliği anlaşmasının Türkiye'nin Kazakistan'a olan ihracatı ve Kazakistan'da ikamet eden Türk yatırımcıların yatırımları üzerine etkisini araştırmaktır. Bu kapsamda Kazakistan Rusya Belarus gümrük birliği anlaşmasının Türkiye'nin ihracatı üzerine etkisi olup olmadığı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ayrıca Kazakistan'da ikamet eden Türk yatırımcıların, faaliyet konusu itibarıyla Üretim ve ticaret işletmesi sınıflandırması kapsamında, doğrudan yatırımlarını olumlu ya da olumsuz anlamda, ne yönde etkilediği belirlenmeye çalışılacaktır.

Bu çalışma, Gümrük birliği anlaşmasının uygulama sürecine girdiği şu günlerde, Türkiye'nin ihracatı ve Türk yatırımcılar üzerine etkisini ortaya koyması açısından önem arz etmektedir. Elde edilen sonuçlar Türkiye'nin Kazakistan ekonomik ilişkileri konusunda hem fikir vermesi hem de olası durumlara karşı da önceden önlem alınmasına ve yeni projelerin geliştirilebilmesine de ışık tutacaktır.

3.2 Araştırmanın Evreni Ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Kazakistan'da faaliyet gösteren Türk işletmeleri oluşturmaktadır. Bu kapsamda Kazakistan'da faaliyet gösteren Kazak Türk İş Adamları Derneği'ne (KATİAD) üye işletmeler ve dernek üyesi olmayan (faaliyetlerini herhangi bir dernek üyeliği çatısı altında sürdürmeyen) işletmeler arasından çalışmanın örnekleme belirlenmiştir. Örneklem, belirlemede işletmelerin nitelikleri faaliyet konuları göz önünde bulundurulmuş, farklı sektörlerden işletme yöneticilerinin fikirlerini almak adına basit tesadüfî örneklemeden kaçınılmıştır. Çalışmanın niteliği de göz önünde tutularak olasılığa dayalı olmayan “yargısal örnekleme” ve “kartopu örnekleme” tekniklerinden faydalanılmıştır. Bu kapsamda öncelikle KATİAD üyesi 152 işletmeye internet yolu ile anket gönderilmiş yeterli sayıda anketin geri dönmeyeceği anlaşıncaya, yargısal örnekleme yöntemi kullanılarak faaliyet konuları ve çalışma alanları göz önüne alınarak 100 işletme belirlenmiş ve bu işletmeler adreslerinde ziyaret edilerek işletme yöneticilerine anket uygulanmıştır. Bu kapsamda anket uygulamasını kabul eden söz konusu işletmelerden 81 adet işletme yöneticisi ile yüz yüze mülakatlar yapılmıştır. Ayrıca bu görüşmeler esnasında, ilgili işletme yöneticilerinin tavsiye ettiği KATİAD üyesi olmayan işletme yöneticileri ile temas kurulmuş ve bu kapsamda da 35 adet görüşme yapılmıştır. Elde edilen toplam 116 anket formundan, bazıları eksik ve hatalı doldurmalar nedeniyle değerlendirmeye alınmamış olup, toplam 108 anket formu değerlendirme ve araştırma kapsamına alınmıştır.

3.3 Verilerin Toplanması

Çalışmaya ait verilerin toplanmasında, yatırımcılara yönelik 3 aşamalı bir anket formu oluşturulmuştur. Anketin birinci aşamasında işletmeye ilişkin genel bilgiler sorulmuştur. Anketin ikinci kısmında, Gümrük birliği anlaşmasının Türkiye'nin Kazakistan'a olan ihracatına etkisine ilişkin sorulara cevap alınmıştır. Anketin üçüncü kısmında ise, Türk yatırımcıların Gümrük birliği anlaşmasını nasıl algıladıkları, gümrük birliği anlaşmasının Türk yatırımcıların yatırım algısı ve davranışı üzerine etkisi olup olmadığı ve Türk yatırımcıların doğrudan yatırımlarını etkileyip etkilemeyeceğine ilişkin veriler toplanmıştır. Araştırmada 5 dereceli likert ölçeği kullanılmıştır. Ölçekte yer alan ifadeler; şiddet derecelerine göre 1: Kesinlikle katılmıyorum, 2: Pek katılmıyorum, 3: Fikrim yok, 4: Biraz katılıyorum ve 5: Kesinlikle katılıyorumdur.

3.4 Araştırmanın Hipotezleri

Araştırma konusu Gümrük birliği anlaşmasının, birliğe taraf olan ülkelere ve bu ülkelerde faaliyet gösteren yerli ve yabancı yatırımcılara etkisi olacaktır. Gümrük birliği anlaşmasının Kazakistan'da ikamet eden Türk yatırımcılar ve Türkiye'nin Kazakistan'a olan ihracatı üzerine etkisini öngörmek üzere aşağıdaki hipotez ve alt hipotezler oluşturulmuştur.

- H₁: Kazakistan Rusya Belarus arasındaki gümrük birliği anlaşması Türkiye'nin Kazakistan'a olan ihracatını olumsuz yönde etkiler.
- H_{1a}: Gümrük birliği anlaşması Türkiye'nin Kazakistan'a olan ihracatını azaltıcı yönde etki yapacaktır.
- H_{1b}: Gümrük birliği anlaşması Türkiye'nin Kazakistan'a olan ihracatında ihracat kalemlerinin değişmesine neden olacaktır.
- H₂: Gümrük birliği anlaşması Türk yatırımcıların Kazakistan yatırımlarına ve yatırım davranışlarına yön vererek yatırım davranışlarını değiştirecektir.
- H_{2a}: Gümrük birliği anlaşması Türk işletmelerinin üretim amaçlı doğrudan yatırımlarının artmasına neden olacaktır.
- H_{2b}: Gümrük birliği anlaşması Kazakistan'da yerleşik yerli üretim yapan Türk işletmelerinin yatırım algısı ve davranışlarına olumlu etki yapacak, üretimlerinin ve buna bağlı satışlarının artmasına neden olacaktır.
- H_{2c}: Gümrük birliği anlaşması Kazakistan'da yerleşik olarak Türk mallarının ticaretini yapan işletmelerin yatırımlarının azalmasına ve satışlarının düşmesine neden olacaktır.
- H₃: Gümrük birliği anlaşması Kazakistan'daki yabancı yatırımcıların yatırımlarının Rusya'ya kaymasına neden olacaktır.

3.5 Verilerin Analizi Ve Yorumlanması

Anket uygulaması gerçekleştirildikten sonra, değerlendirilmeye alınan veriler ankete katılan işletmelerin genel yapısını tespit etmek üzere yüzde ve frekans yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Daha sonra Kazakistan Rusya Belarus arasında imzalanan ve 2010 yılı Temmuz ayında yürürlüğe giren gümrük birliği anlaşmasının Kazakistan'da yerleşik Türk yatırımcılar ve Türkiye'nin ihracatı üzerine etkisi SPSS 15 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. 5'li ve 3'lü Likert ölçeğinden yararlanılan analizde, yüzde, frekans yöntemi ve Ki-kare testi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular araştırma hipotezleri kapsamında yorumlanmıştır.

4 Araştırma İle İlgili Bulgular Ve Değerlendirmeler

4.1 Kazakistan'da Türk Yatırımlarına İlişkin Genel Bilgiler

Araştırma kapsamında Kazakistan'da faaliyet gösteren firmalar yapmış oldukları işin niteliğine göre tasnif edilerek sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmada işletmeler faaliyet alanlarına göre, imalat işletmesi, ticari işletme ve imalat ve ticaret işletmesi olmak üzere 3 grupta tasnif edilmiştir. Bu tasnifte üretim yapan işletmeler, fabrika ve benzerleri (imalat işletmesi), doğrudan üretim faaliyeti dışında kalan tüm işletmeler (ticari işletme) ve kurmuş olduğu işletme çatısı altında hem doğrudan üretim faaliyeti yürüten hem de başka alanlarda ticari faaliyet gösteren işletmeler de (İmalat ve Ticaret İşletmesi ya da her ikisi) şeklinde sınıflandırılmıştır. Araştırma kapsamında gümrük birliğine ilişkin görüşlerine başvuru alan Türk yatırımcıların yatırımlarının, faaliyet alanları itibariyle, %17,6'sı faaliyetlerini üretim ağırlıklı (imalat işletmesi), %63'ü ticari işletme ve %19,4'ü de imalat ve ticaret işletmesi (her iki faaliyeti birden) olarak dağıldığı bulgulanmıştır.

	Frekans	Yüzde
Müteahhitlik hizmetleri (İnşaat)	24	16,11
Turizm	19	12,75
İmalat ve Montaj Sanayii	35	23,49
Bankacılık ve Finans	3	2,01
Enerji ve Madencilik	2	1,34
Ticaret	37	24,83
Ulaştırma-Dağıtım	6	4,03
Telekom	2	1,34
Bilişim	4	2,68
Tekstil	6	4,03
Sağlık	5	3,36
Proje Danışmanlık Hizmetleri	6	4,03
Toplam	149	100

Tablo 1. Kazakistan'daki Türk Yatırımlarının Sektörlere Göre Dağılımı

Kazakistan'da Türk yatırımcıların yatırım faaliyetleri yıllar itibariyle incelendiğinde, Türk girişimcilerin yatırımlarının Kazakistan'ın bağımsızlık süreci ile birlikte başladığı gözlenmektedir. Araştırma bulguları da birlikte değerlendirildiğinde, Kazakistan'da faaliyet gösteren Türk işletmelerinin yaklaşık %25'inin

bağımsızlığının ilk yıllarında kurulduğunu söylenebilir. Araştırma bulguları, Kazakistan'da on yıldan daha fazla sürede faaliyette bulunan yatırımcı işletmelerin sayısının 34 (ankete katılıp görüş beyan eden) ve bunların oranının da %31,48 olduğunu göstermektedir. Ayrıca ankete katılan işletmelerin %41,67'si 6 ila 10 yıl arasında Kazakistan'da yatırım faaliyetinde bulunan işletmelerdir. 3 ila 5 yıl arasında sürede faaliyet gösteren yatırımcı firmaların oranı %21,30 ve %5,56 oranında yatırımcı ise son bir yıl içinde Kazakistan'da yatırım faaliyetinde bulunan işletmelerdir. Araştırma, 2 yıl süre ile faaliyet gösteren herhangi bir Türk yatırımcı olmadığını da ortaya koymuştur. Söz konusu dönem, kriz yıllarına karşılık gelmesi anlamında dikkat çekmektedir.

Kazakistan'daki Türk yatırımcıların (bazı yatırımcıların birden fazla sektörde faaliyetleri olduğu gözlenmiş ve buna göre araştırma değerlendirilmiştir) sermaye yatırımlarının dağılımına irdelenmiştir. Araştırmaya katılan firmaların %43,52'si bir milyon dolar ve altında sermaye ile işletmecilik faaliyetlerini yürüttükleri bulgulanırken, işletmelerin %32,41'inin ise 1 ila 5 milyon dolar arasında yatırımı olan işletmeler olduğu gözlenmiştir. Ayrıca 5 ila 10 milyon dolar arasında sermaye yatırımı bulunan firmaların oranı %8,33 ve 10 milyon ile 50 milyon dolar arasında sermaye yatırımı bulunan işletme sayısı 11 ve bunların toplam içindeki payı da %10,19'dur. Ankete cevap veren işletmelerin sadece %5,56'sı 50 milyon dolar ve üzeri sermaye ile Kazakistan'da yerleşik olarak işletmecilik faaliyeti sürdüren Türk yatırımcıları olduğu saptanmıştır. Söz konusu bulgu Türk yatırımcıların büyük ölçekli proje ve yatırımlarda yer almadığını göstermektedir.

Tablo 1'de Kazakistan'da, Türk yatırımlarının sektörlere göre dağılımı yer almaktadır. Buna göre Türk işletmelerinin sektörel anlamda, ticaret, imalat ve montaj sanayi, Müteahhitlik hizmetleri (İnşaat) ve turizm alanlarında yoğunlaştığı görülmektedir. Bu bağlamda sektörler itibariyle birinci sırada %24,83 ile Ticaret yer almaktadır. Bunu % 23,49 ile İmalat ve Montaj sanayi izlemektedir. Müteahhitlik hizmetleri %16,11 ve Turizm sektörü %12,75'dir. Sağlık sektörü toplam Türk yatırımcılar içerisinde oran olarak %3,36'lık bir paya sahip olsa da işletme büyüklükleri ve faaliyet alanları itibariyle dikkat çekmekte ve diğer işletmelere örnek teşkil edecek niteliktedirler.

4.2 Kazakistan Rusya Belarus Gümrük Birliği Anlaşmasının Türkiye'nin İhracatı ve Kazakistan'daki Türk Yatırımcıların Yatırım Algı ve Davranışları Üzerine Etkisi

Tablo 2'de, anket uygulanan, Kazakistan'da ikamet eden Türk yatırımcıların, Gümrük birliği anlaşmasının Kazakistan'daki Türk yatırımcılar üzerine etkilerine ilişkin, 5'li Likert ölçeğine göre vermiş oldukları cevapların yüzde ve frekans dağılımları verilmiştir.

İFADELER	Kesinlikle Katılmıyorum		Pek Katılmıyorum		Fikrim Yok		Biraz Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum		Toplam	
	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%	F	%
1 2010 yılında yürürlüğe giren Gümrük birliği Türkiye'nin Kazakistan'a olan ihracatını azaltıcı yönde etki yapacaktır.	1	0,9	1	0,9	1	0,9	28	25,9	77	71,3	108	100
2 Gümrük birliği anlaşması Türkiye'nin Kazakistan'a olan ihracatında ihracat kalemlerinin değişmesine neden olacaktır.	0	0	0	0	3	2,8	33	30,6	72	66,7	108	100
3 Gümrük birliği anlaşması Kazakistan'da faaliyet gösteren Türk firmalarının yatırım tercihlerine olumlu etki yapmıştır.	10	9,3	35	32,4	7	6,5	43	39,8	13	12,0	108	100
4 Gümrük birliği anlaşması Türk yatırımcıların Kazakistan'a olan yatırımlarının artmasına neden olacaktır.	8	7,4	28	25,9	23	21,3	42	38,9	7	6,5	108	100
5 Gümrük birliği anlaşması Kazakistan'da faaliyet gösteren Türk firmalarının doğrudan yatırımlarının artmasına neden olacaktır.	4	3,7	8	7,4	15	13,9	73	67,6	8	7,4	108	100
6 Gümrük birliği anlaşması Kazakistan'da faaliyet gösteren yerli üretim yapan firmaların satışlarının artmasına neden olacaktır.	0	0	0	0	8	7,4	75	69,4	25	23,1	108	100
7 Gümrük birliği, Kazakistan'da faaliyet gösteren, ithalat yaparak ticaret yapan firmaların satışlarının artmasına neden olacaktır.	45	41,7	56	51,9	7	6,5	0	0	0	0	108	100
8 Gümrük birliği Kazakistan'da, yerli üretim yapan Türk firmalarının yatırım tercihlerine olumsuz etki yapmıştır.	52	48,1	42	38,9	14	13,0	0	0	0	0	108	100
9 Gümrük birliği Kazakistan'da, ithalat yaparak ticaret yapan Türk firmalarının yatırım tercihlerine olumsuz etki yapmıştır.	0	0	0	0	14	13,0	60	55,6	34	31,5	108	100
10 Gümrük birliği anlaşması yeni Türk yatırımcıların Kazakistan'a olan üretim amaçlı yatırımlarını hızlandıracaktır.	0	0	0	0	41	38,0	50	46,3	17	15,7	108	100
11 Gümrük birliği anlaşması yeni Türk yatırımcıların Kazakistan'a olan ithalata bağlı ticari yatırımlarını hızlandıracaktır.	24	22,2	44	40,7	40	37,0	0	0	0	0	108	100
12 Gümrük birliği anlaşması Kazakistan'daki yabancı yatırımcıların yatırımlarının Rusya'ya kaymasına neden olacaktır.	6	5,6	24	22,2	60	55,6	16	14,8	2	1,9	108	100

Tablo 2. Kazakistan Rusya Belarus Gümrük Birliği Anlaşmasının Türk Yatırımcılar ve Türkiye'nin İhracatı Üzerine Etkilerine İlişkin Yüzde ve Frekans Dağılımları

Tablo 3'de, araştırma kapsamında elde edilen verilerin 3 Likert ölçeğinde analiz sonuçları frekans, yüzde dağılımları ve Ki-Kare test değerleri verilmiştir. Ayrıca yatırımcıların gümrük birliğine ilişkin önermelere firma türleri itibariyle katılım düzeyleri ve dağılımları da Tablo 3'de yer almaktadır.

İFADELER	İşletme Tipleri	Katılmıyorum		Fikrim Yok		Katılıyorum		Toplam		Ki Kare Testi
		F	%	F	%	F	%	F	%	
1 Gümrük birliği anlaşması Türkiye'nin Kazakistan'a olan ihracatını azaltıcı yönde etki yapacaktır.	Üretim	0	0	0	0	19	17,6	19	17,6	0,740
	Ticari	1	0,9	1	0,9	66	61,1	68	63,0	
	Her ikisi	1	0,9	0	0	20	18,5	21	19,4	
	Toplam	2	1,9	1	0,9	105	97,2	108	100	
2 Gümrük birliği anlaşması Türkiye'nin Kazakistan'a olan ihracatında ihracat kalemlerinin değişmesine neden olacaktır.	Üretim	0	0	0	0	19	17,6	19	17,6	0,652
	Ticari	0	0	2	1,9	66	61,1	68	63,0	
	Her ikisi	0	0	1	0,9	20	18,5	21	19,4	
	Toplam	0	0	3	2,8	105	97,2	108	100	
3 2010 yılında yürürlüğe giren Gümrük birliği anlaşması Kazakistan'da faaliyet gösteren Türk firmalarının yatırım tercihlerine olumlu etki yapmıştır.	Üretim	2	1,9	3	2,8	14	13,0	19	17,6	0,001
	Ticari	38	35,2	3	2,8	27	25,0	68	63,0	
	Her ikisi	5	4,6	1	0,9	15	13,9	21	19,4	
	Toplam	45	41,7	7	6,5	56	51,9	108	100	
4 Gümrük birliği anlaşması Türk yatırımcıların Kazakistan'a olan yatırımlarının artmasına neden olacaktır.	Üretim	4	3,7	1	0,9	14	13,0	19	17,6	0,002
	Ticari	29	26,9	18	16,7	21	19,4	68	63,0	
	Her ikisi	3	2,8	4	3,7	14	13,0	21	19,4	
	Toplam	36	33,3	23	21,3	49	45,4	108	100	
5 Gümrük birliği anlaşması Kazakistan'da faaliyet gösteren Türk firmalarının doğrudan yatırımlarının artmasına neden olacaktır.	Üretim	2	1,9	3	2,8	14	13,0	19	17,6	0,937
	Ticari	8	7,4	8	7,4	52	48,1	68	63,0	
	Her ikisi	2	1,9	4	3,7	15	13,9	21	19,4	
	Toplam	12	11,1	15	13,9	81	75,0	108	100	
6 Gümrük birliği anlaşması Kazakistan'da faaliyet gösteren yerli üretim yapan firmaların satışlarının artmasına neden olacaktır.	Üretim	0	0	0	0	19	17,6	19	17,6	0,227
	Ticari	0	0	5	4,6	63	58,3	68	63,0	
	Her ikisi	0	0	3	2,8	18	16,7	21	19,4	
	Toplam	0	0	8	7,4	100	92,6	108	100	
7 Gümrük birliği anlaşması Kazakistan'da faaliyet gösteren ithalat yaparak ticaret yapan firmaların satışlarının artmasına neden olacaktır.	Üretim	19	17,6	0	0	0	0	19	17,6	0,177
	Ticari	64	59,3	4	3,7	0	0	68	63,0	
	Her ikisi	18	16,7	3	2,8	0	0	21	19,4	
	Toplam	101	93,5	7	6,5	0	0	108	100	
8 Gümrük birliği anlaşması Kazakistan'da faaliyet gösteren yerli üretim yapan Türk firmalarının yatırım tercihlerine olumsuz etki yapmıştır.	Üretim	17	15,7	2	1,9	0	0	19	17,6	0,778
	Ticari	58	53,7	10	9,3	0	0	68	63,0	
	Her ikisi	19	17,6	2	1,9	0	0	21	19,4	
	Toplam	94	87,0	14	13,0	0	0	108	100	
9 Gümrük birliği anlaşması Kazakistan'da faaliyet gösteren ithalat yaparak ticaret yapan Türk firmalarının yatırım tercihlerine olumsuz etki yapmıştır.	Üretim	0	0	2	1,9	17	15,7	19	17,6	0,778
	Ticari	0	0	10	9,3	58	53,7	68	63,0	
	Her ikisi	0	0	2	1,9	19	17,6	21	19,4	
	Toplam	0	0	14	13,0	94	87,0	108	100	
10 Gümrük birliği anlaşması yeni Türk yatırımcıların Kazakistan'a olan üretim amaçlı yatırımlarını hızlandıracaktır.	Üretim	0	0	4	3,7	15	13,9	19	17,6	0,244
	Ticari	0	0	28	25,9	40	37,0	68	63,0	
	Her ikisi	0	0	9	8,3	12	11,1	21	19,4	
	Toplam	0	0	41	38,0	67	62,0	108	100	
11 Gümrük birliği anlaşması yeni Türk yatırımcıların Kazakistan'a olan ithalata bağlı ticari yatırımlarını hızlandıracaktır.	Üretim	15	13,9	4	3,7	0	0	19	17,6	0,273
	Ticari	41	38,0	27	25,0	0	0	68	63,0	
	Her ikisi	12	11,1	9	8,3	0	0	21	19,4	
	Toplam	68	63,0	40	37,0	0	0	108	100	
12 Gümrük birliği anlaşması Kazakistan'daki yabancı yatırımcıların yatırımlarının Rusya'ya kaymasına neden olacaktır.	Üretim	8	7,4	10	9,3	1	0,9	19	17,6	0,470
	Ticari	17	15,7	38	35,2	13	12,0	68	63,0	
	Her ikisi	5	4,6	12	11,1	4	3,7	21	19,4	
	Toplam	30	27,8	60	55,6	18	16,7	108	100	

Tablo 3. Kazakistan Rusya Belarus Gümrük Birliği Anlaşmasının Türk Yatırımcılar ve Türkiye'nin İhracatı Üzerine Etkilerine İlişkin, Yüzde, Frekans Dağılımları ve Ki Kare Testi Değerleri

Tablo 2'de verilen değerler araştırma hipotezleri kapsamında değerlendirildiğinde Gümrük birliği anlaşmasının Kazakistan'da ikamet eden ve yerli üretim yapan Türk işletmelerine olumlu anlamda etki yaptığı görülmüştür. Tablo 2 ve Tablo 3 birlikte değerlendirildiğinde tablolarda yer alan ifade 3, 5, 6, 8 ve 10'a verilen cevaplar ve cevapların yüzde ağırlığı, gümrük birliği anlaşmasının yerli üretip yapan firmalara olumlu etki yaptığını desteklemektedir. Bu bulgu "Gümrük birliği anlaşması Türk işletmelerinin üretim amaçlı doğrudan yatırımlarının artmasına neden olacaktır." şeklinde ifade edilen H_{2a} hipotezini desteklemektedir. Benzer şekilde elde edilen bulgular "Gümrük birliği anlaşması Kazakistan'da yerleşik yerli üretim yapan Türk işletmelerinin

yatırım algısı ve davranışlarına olumlu etki yapacak, üretimlerinin ve buna bağlı satışlarının artmasına neden olacaktır.” H_{2b} hipotezini de destekler niteliktedir.

Tablo 2 ve Tablo 3’de yer alan ifade 7, 9 ve 11’e verilen cevaplar ve bu cevapların yüzde ağırlıkları, gümrük birliği anlaşmasının, Kazakistan’da yerleşik ve kurmuş olduğu işletmeler vasıtasıyla ithalat yapan ve bu şekilde Türkiye’nin ihracatına katkı sağlayan Türk işletmelerinin yatırımlarına, olumsuz etki yaptığını ortaya koymaktadır. Söz konusu bulgular gümrük birliği anlaşmasının, satış pazarlama ağırlıklı iş yapan işletmeleri olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir. Yani gümrük birliği anlaşmasıyla birlikte gelen gümrük tarifeleri ve koruma duvarları Rusya ve Belarus için olumlu etki yaparken (sıfırlanırken) diğer ülkelere artı bir maliyet olarak yansımakta, bu da gümrük birliği dışından yapılan ithal ürünlerde maliyetlerin daha da yükselmesine ve satışların azalmasına neden olmaktadır. Söz konusu maliyetler birlik içi ve dışı mallarda makasın açılmasını sağlamakta buna bağlı olarak Türkiye’den ithalat yaparak faaliyetlerini yürüten Türk işletmelerinin yatırımlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu bulgular ışığında “Gümrük birliği anlaşması Kazakistan’da yerleşik olarak Türk mallarının ticaretini yapan işletmelerin yatırımlarının azalmasına ve satışlarının düşmesine neden olacaktır” şeklindeki H_{2c} hipotezi kabul edilmektedir.

Tablo 2 ve 3’de yer alan ifade 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10 ve 11 birlikte değerlendirildiğinde gümrük birliği anlaşmasının Türk yatırımcılarının yatırımlarına yön verdiği/vereceği ve yatırım davranışlarını değiştireceği sonucuna ulaşılmaktadır. Araştırma bulguları “Gümrük birliği anlaşması Türk yatırımcıların Kazakistan yatırımlarına ve yatırım davranışlarına yön vererek yatırım davranışlarını değiştirecektir.” şeklindeki H_2 hipotezini desteklemektedir.

Türk yatırımcılara ilişkin olarak yapılan araştırma kapsamında, Gümrük birliği anlaşmasının Türkiye’nin ihracatını olumsuz yönde etkileyeceği ve ihracat kalemleri itibariyle de değişimler olacağı yönünde bulgular elde edilmiştir. Tablo 2 ve 3’de ifade 1 ve 2’ye verilen cevaplar “Gümrük birliği anlaşması Türkiye’nin Kazakistan’a olan ihracatını azaltıcı yönde etki yapacaktır.” şeklinde ifade edilen H_{1a} hipotezini ve “Gümrük birliği anlaşması Türkiye’nin Kazakistan’a olan ihracatında ihracat kalemlerinin değişmesine neden olacaktır.” H_{1b} hipotezini doğrular niteliktedir. Tablo 3’de görüldüğü üzere Türkiye’nin ihracatını “azaltıcı yönde etki yapacaktır” şeklindeki 1 numaralı ifadeye “katılıyorum” cevabını verenlerin oranı ile “ihracat kalemlerinin değişmesine neden olacaktır” şeklindeki 2 numaralı ifadeye “katılıyorum” diyenlerin oranı %97,2’dir.

Gümrük birliğinin etkilerine ilişkin elde edilen araştırma bulguları, Türkiye’nin Kazakistan’a olan ihracatını olumsuz yönde etkileyeceğini açıkça ortaya koymaktadır. Araştırmaya katılanların yaklaşık olarak tamamı, gümrük birliği anlaşması, Türkiye’nin Kazakistan’a olan ihracatını olumsuz etkileyecektir şeklinde beyanda bulunmuşlardır. Tablo 2 ve 3’deki araştırma bulguları birlikte değerlendirildiğinde ve elde edilen sonuçlar bir bütün halinde yorumlandığında Gümrük birliği anlaşmasının Türkiye’nin Kazakistan’a olan ihracatını olumsuz yönde etkileyeceği sonucuna ulaşılmaktadır. Söz konusu bulgular ışığında “Kazakistan Rusya Belarus arasındaki gümrük birliği anlaşması Türkiye’nin Kazakistan’a olan ihracatını olumsuz yönde etkiler.” ifadede H_1 hipotezi kabul edilmektedir. Sonuç olarak gümrük birliğinin etkilerine ilişkin gerekli önlemler alınmazsa Türkiye’nin Kazakistan’a olan ihracatı azalacak hem de ihracat kalemlerinin değişerek, ihracatın olumsuz anlamda yön değiştirmesine neden olacaktır.

Tablo 2 ve 3’de yer alan ifade 12’de verilen önermeye yatırımcıların vermiş olduğu cevaplar, “Gümrük birliği anlaşması Kazakistan’daki yabancı yatırımcıların yatırımlarının Rusya’ya kaymasına neden olacaktır.” şeklindeki H_3 hipotezini desteklememektedir. Bu durumda, gümrük birliği sürecinde, Kazakistan’daki yabancı yatırımcıların yatırımlarını Rusya’ya kaydıracağı şeklindeki önermemiz reddedilmektedir. Yani Gümrük birliği sürecinde yabancıların yatırımlarını Rusya’ya kaydıracağı şeklindeki önerme yeterli düzeyde destek bulmamıştır.

Tablo 3’de yer alan ifade 3 ve 4’deki Ki Kare değerleri, Gümrük birliğinin Türk yatırımcılar üzerindeki etkisinin işletme tipleri itibariyle farklı olduğunu ortaya koymaktadır. Yani yatırımcıların, faaliyet alanları itibariyle gümrük birliği anlaşmasını algılamaları ve buna bağlı yatırım davranışları %95 güven aralığında, anlamlı düzeyde farklılık arz etmektedir. Başka bir ifadeyle Üretim ağırlıklı yatırımları bulunan işletmeler ile Ticaret işletmesi olarak faaliyet gösteren işletmelerin gümrük birliği anlaşmasının sonuçlarını algılaması aynı değildir. Üretim işletmeleri gümrük birliğinden kendileri lehine olumlu beklentiler içine girerken, Ticaret işletmeleri tam aksine gümrük birliğinden olumsuz etkilendiklerini söylemektedirler. Araştırma bulguları (Ki-Kare testi sonuçları) da bu fikri desteklemektedir.

5 Sonuç ve Değerlendirme

Ekonomik bütünleşmeler, birleşme içinde olan ülke ekonomilerine serbestlik sağlayıp, ticarete engel oluşturan kısıtlamaları ortadan kaldırarak, daha geniş bir pazara üretim yapmak ve büyük ölçeklerde üretim imkânı sağlayabilmek amacı ile oluşmaktadır. Birlik içinde yer alan ülkeler işbölümü ve ortak tarifeler ile diğer ülkelere karşı, ortaklaşa hareket ederler. Kendi aralarındaki ticareti serbestleştirip, birlik dışı ülkelere karşı ticaret engelleri koyarlar ve bu uygulamaların olumlu veya olumsuz sonuçlarına katlanırlar.

Bu çalışmada Kazakistan Rusya Belarus Gümrük birliği anlaşmasının Kazakistan’da yerleşik Türk işletmeleri (yatırımcıları) üzerine etkileri incelenmiştir. Gümrük birliği anlaşmasının Kazakistan’da faaliyet gösteren Türk

yatırımcıların yatırım algı ve davranışlarına etki ettiği ve yatırım tercihlerini etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Gümrük birliğinin Türkiye'nin Kazakistan'a olan ihracatına olumsuz etki yaptığı konusunda araştırmaya katılan yatırımcılar arasında görüş birliği olduğu görülmüştür.

Gümrük birliği anlaşması, Türk yatırımcıların üretim yönlü yatırımlarına olumlu etki yapmış, firmaların üretimlerini artırmalarına (kapasite planlarında değişikliğe) neden olmuştur. Bu bulgu Kazakistan hükümetinin de Kazakistan'daki yerli üretimi artırma çabasını desteklemektedir. Gümrük birliği anlaşmasının Kazakistan'daki üretim amaçlı doğrudan yatırımları artmasına neden olacağı söylenebilir.

Gümrük birliği anlaşması, Türk yatırımcıların Kazakistan'daki ithalat amaçlı yatırımlarını olumsuz yönde etkileyecek ve zaman içinde Türk ve diğer yabancı yatırımları azalacaktır. Araştırma bulguları da bu savı desteklemektedir.

Araştırma kapsamında Kazakistan'daki Türk yatırımları değerlendirildiğinde, sektörel bazda Ticaret, imalat sanayi, müteahhitlik hizmetleri, turizm alanlarında yoğunlaşmakta, Proje ve Danışmanlık hizmetleri, ulaştırma-dağıtım, tekstil, sağlık bankacılık alanlarında yatırımları olduğu görülmektedir.

Sektörler itibariyle Türk yatırımcıların dağılımı incelendiğinde, 2 husus dikkati çekmektedir. Birincisi Türkiye'nin ve Türk yatırımcıların temel yetkinliği olan Tekstil sektöründe Kazakistan'da istenilen noktaya ulaşamamış olmasıdır. Kazakistan'da Türk mallarına olan güven de göz önünde bulundurulduğunda Türk yatırımcıların bu sektördeki yatırımlarının azlığı dikkate değerdir. İkinci husus ise, Kazakistan Enerji ve maden kaynakları açısından Dünyanın önde gelen sayılı ülkeleri arasında olmasına karşın, Türk yatırımcıların bu alandaki yatırımlarının çok cüzi miktarda olması dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak araştırma bulguları birlikte değerlendirildiğinde, gümrük birliği anlaşmasının üretim ağırlıklı işletmelerin üretimlerinde ve buna bağlı satışlarında olumlu etki yapacağı buna karşın ithalat yolu ile ticaret yapan işletmelerin satışlarında ise düşüşe neden olarak olumsuz etki yapacağı sonucuna ulaşılmaktadır. Bütün bu saptamalar da göstermektedir ki gümrük birliği anlaşması Kazakistan'daki Türk yatırımcıların yatırım algısı ve yatırım davranışlarına etki etmekte ve yatırım algı ve davranışlarını değiştirmektedir.

Kaynakça

- Akgül ve Çevik, 2005. İstatistiksel Analiz Teknikleri, SPSS'te İşletme Yönetimi Uygulamaları, Ankara: Emek Ofset Ltd. Matbaası.
- Altunışık, Coşkun, Bayraktaroğlu ve Yıldırım, 2010. Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, SPSS Uygulamalı. Sakarya: Sakarya Yayıncılık (6.Baskı).
- Barak, 2011. "Kazakistan'da Yerleşik Türk Firmalarının Yapısı ve Geleceğe İlişkin Öngörü ve Öneriler", Uluslararası Avrasya Ekonomileri Konferansı Bildiriler Kitabı, Bışkek-Kırgızistan.
- Çimen, 1996. Gümrük Birliği ve Avrupa Topluluğu Türkiye İlişkileri. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Doğan, 2004. "On Yıllık Dönemde Gümrük Birliği'nin Etkileri Ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme" Mevzuat Dergisi, Temmuz 2004, Yıl:7, Sayı:79. (<http://www.mevzuatdergisi.com/2004/07a/02.htm>) (28.04.2012)
- Dış Ticaret Müsteşarlığı, 2010. "BDT ve Rusya-Kazakistan-Belarus Gümrük Birliğine İlişkin Çalışma Raporu" Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü Şubat 2010, <http://katiad.net/bilgi.php?id=rusya-kazakistan-belarus> (Erişim Tarihi: 04.05.2012)
- El-Agraa, 1999. Regional Integration Experience, Theory and Measurement. Second Edition, London: Macmillan Press,
- Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2012. <http://www.gumrukticaret.gov.tr/altsayfa/icerik/390/377/ab-ve-dis-iliskiler.html> (Erişim Tarihi: 24.05.2012)
- Halıcıoğlu, 1996. "Ekonomik Entegrasyonların Etkileri ve Ölçme Yöntemleri: Türkiye-AB Gümrük Birliği ve Alternatifleri İçin Uygulamalar". (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi SBE. <http://www.ekonomi.gov.tr> (Ekonomi Bakanlığı) (Erişim Tarihi: 24.05.2012)
- İyibozkurt, 1996. Türkiye-AB Gümrük Birliği. Bursa: Ezgi Yayınları.
- Nakip, 2008. Pazarlama Araştırmalarına Giriş. Ankara: Seçkin Yayınları (3.Baskı).
- Türk Kazak Ticari Ekonomik İlişkiler. <http://www.kazakhstan-turkey.com/turkiyeileticaret.htm> (Erişim Tarihi: 28.04.2012)
- UİB Ar-Ge, (2010). "Rusya-Belarus-Kazakistan Gümrük Birliği Anlaşması". <http://uibrussia.org/tr/pdf/BDT%20GUMRUK%20BIRLIGI.pdf> (Erişim Tarihi: 28.04.2012).
- Yıldırım ve Dura, 2007. "Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri Konusundaki Literatüre Bir Bakış". Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Ocak-Haziran 2007, Sayı: 28, s: 141-177.